

Streszczenie pracy doktorskiej

mgr Maciej Waclawik

Kulturalne i gospodarcze znaczenie Pustyni Negew w okresie bizantyńskim

prof. dr hab. Krzysztof Ciałowicz

23.03.2021

Pustynia Negew rozciąga się od wybrzeży Morza Śródziemnego po Dolinę Arabah, zajmując blisko połowę współczesnego państwa Izrael, a w niewielkim zakresie mieści się także w granicach państw sąsiednich – Jordanii i Egiptu. Okres bizantyński dla omawianego regionu był czasem rozwoju i prosperity, których podstawami było korzystne położenie na szlakach handlowych, łączących wybrzeża śródziemnomorskie z Egiptem, oraz Dalekim Wschodem i Półwyspem Arabskim.

Drugim ważnym czynnikiem, wpływającym na rozwój regionu, był szlak pielgrzymkowy, łączący najważniejsze ośrodki Palestyny z Górą Synaj. Były to istotne miejsca nie tylko dla wyznawców nowej, państwowej religii, jaką było chrześcijaństwo, ale również dla Żydów. Osady w Elusie, Mampsis, Nessanie, Ruheibeh, Saadon i Sobacie założone zostały w II - I wieku p.n.e, początkowo jako postoje karawan. Z czasem przy wspomnianych postojach zaczęto zakładać struktury stanowiące dla nich zaplecze gospodarcze, przez co punkty te przekształcały się w kompleksy osadnicze o bardziej stałym charakterze. W objętym zakresie pracy okresie przeżywały one rozkwit i stawały się ważnymi centrami cywilizacyjnymi.

Ich ludność początkowo stanowili najprawdopodobniej głównie potomkowie Nabatejczyków. Nauczyli się oni żyć w bardzo trudnym i niegościnnym terenie, przede wszystkim poprzez umiejętne gospodarowanie zasobami wodnymi. Z upływem czasu nomadyczni pasterze i kupcy dostosowali rolnictwo do skrajnie niesprzyjającego klimatu, a także utworzyli handlowe imperium. Pozwoliło im ono kontrolować dostawy surowców, przypraw i towarów luksusowych z odległych, egzotycznych ośrodków do nigdy nienasyconego serca Cesarstwa Rzymskiego.

W roku 106 n.e. państwo Nabatejczyków wraz z Pustynią Negew zostało włączone w obręb państwowości rzymskiej. Na skutek tego wydarzenia procesy urbanizacyjne uległy przyspieszeniu, a towarzysząca im romanizacja przyczyniała się do zwiększenia synkretyzmu kulturowego i religijnego. Postoje karawan, przekształcone w dostosowane architektonicznie i urbanizacyjnie do pustynnego klimatu osady, zamieszkiwane były przez niosących grecko-rzymską kulturę osadników i żołnierzy. Kolejna kulturowa zmiana związana jest z procesami chrystianizacyjnymi, zapoczątkowanymi według tradycji przez św. Hilariona, określanego w źródłach jako Apostoł Arabów. Drugim możliwym źródłem chrystianizacji były prawdopodobnie rzymskie oddziały – głównie *Legio X Fretensis* – początkowo stacjonujące w pobliżu Jerozolimy, a w IV wieku przeniesione nad Morze Czerwone, w rejon Aeli (dzisiejszy Elat). Podobny wpływ miały *limitanei*, których głównym celem było zabezpieczenie szlaków handlowych. Efektem tego właśnie militarnego podłoża może być szczególnie kult świętych żołnierzy, takich jak Sergiusz, Bachus czy Teodor, czczonych w negewskich osadach.

Stare pogańskie świątynie legły w gruzach na skutek serii trzęsień ziemi – głównie mającego miejsce w roku 363. Na ich miejscu wznoszono monumentalne chrześcijańskie bazyliki, którym pierwotnie przypisywano charakter eklezjalno-monastyczny. Nowe odkrycia z sąsiednich regionów pozwoliły jednak na przypisanie im funkcji cywilno-ekonomicznych. Podstawowym surowcem używanym w regionie był lokalnie występujący miękki wapień, łatwo poddający się obróbce i układany w technice *opus emplectum*. Wewnętrzne lica dodatkowo pokrywano warstwą tynków, dzięki czemu udawało się izolować przestrzeń mieszkalną i użytkową od pustynnego gorąca i piasku. Warstwa tynków uniemożliwiła ponadto skraplającej się na skutek dużych dobowych różnic temperatur wilgoci, przedostawać się do wnętrza pomieszczeń. Również konstruowanie małych okien w górnych partiach budynków sprzyjało izolacji termicznej.

Nierozzerwalność władzy państwowej z religią, wynikająca ze starej tradycji rzymskiej, zaowocowała skupianiem lokalnej władzy cywilno-administracyjnej w rękach hierarchów kościelnych – co potwierdza m.in. lektura źródeł, w tym papirusów znalezionych w Nessanie. Gospodarka osad dalej bazowała na obsłudze szlaku handlowego, a ponadto, dzięki dobrym warunkom środowiskowym, uprawie winnej latorośli i wina. Jego lokalna produkcja przeznaczona była nie tylko na eksport, ale zapewniała też mieszkańcom możliwość codziennego przetrwania, gdyż gromadzona w trakcie intensywnych zimowych opadów deszczówka, po dłuższym czasie nie nadawała się do spożycia przez człowieka i używana mogła być jedynie w rolnictwie.

Ważnym elementem ówczesnego społeczeństwa byli również nomadyczni pasterze, zajmujący się hodowlą małych przeżuwaczy. Orbitowali oni dookoła osad miejskich, wchodząc z ich mieszkańcami w relacje handlowe i najmowali się do pomocy przy pracach sezonowych. Relacje te doprowadziły z czasem do ich stopniowej sedentaryzacji. Z ich podstawową działalnością związane były m.in. miejsca nocnych postoi pasterzy, znajdujące na Negewie w odległości około dnia drogi od osad miejskich, czy wodopojów. Lokalizacja ta podyktowana była najprawdopodobniej względami bezpieczeństwa – przede wszystkim ze względu na nocne wizyty przy źródłach wody dzikich zwierząt, będących zagrożeniem zarówno dla pasterzy i ich stad. Stanowiska te są bardzo trudne do datowania, ze względu na wielokrotność przebywania i krótki czas ich użytkowania. Z ich działalnością związane są również prostokątne budowle o jednym pomieszczeniu, pełniące rolę sanktuariów duchów okresowych strumieni.

Przyczyny upadku tego prężnie rozwijającego się regionu do dziś nie zostały do końca poznane. Jego początkiem była słynna Plaga Justyniańska, która wybuchła w roku 542 w Pelusium – egipskim porcie, będącym ważnym punkcie na synajskim szlaku handlowo-pielgrzymkowym. Stałe skupiska ludzkie były naturalnymi ogniskami choroby, dlatego część mieszkańców, postanowiła porzucić swoje domy i przenieść się w bardziej bezpieczne, wyludnione obszary. Odzwierciedleniem tego zjawiska są zapieczętowane wejścia w części domostw, jakby ich właściciele planowali do nich powrócić po wygaśnięciu epidemii. Współgra z tym także zwiększenie liczby małych stanowisk, o raczej permanentnym charakterze, lokalizowanych w pewnej odległości od większych skupisk. Stanowiska te datowane są na późny okres bizantyński i pełnić mogły funkcję siedzib pojedynczych rodzin.

Justyniańska Plaga przyczyniła się nie tylko do depopulacji znacznej części regionu, jak również całego ówczesnego świata, ale także załamania gospodarczego. Następujące po sobie w drugiej połowie VI i na początku VII wieku kolejne trzęsienia ziemi uszkodziły, bądź zniszczyły część domostw i budynków publicznych. Również polityka centralna przyczyniła się do osłabienia pozycji regionu. Działania Justyniana na zachodzie, mające na celu konkwistę terenów dawnego Cesarstwa Zachodniego, skutkowały przemieszczeniem oddziałów wojska i osłabieniem wschodniej granicy, będącej w ciągłym zagrożeniu ze strony państwa perskiego. Decyzja Herakliusza, odmawiająca wypłaty świadczeń na rzecz fylarchów zaowocowała ich przejściem na stronę perską podczas niszczącego region najazdu w 614 roku. Wszystkie te czynniki doprowadziły do takiego wyniszczenia regionu, że w momencie ekspansji islamu większość zarządców ośrodków decydowała się na otwarcie bram przed najeźdźcami w zmian za gwarancję zachowanie pokonanych przy życiu. Osady funkcjonowały dalej, w zmienionym zakresie, aż do IX wieku, kiedy przeniesiono stolicę nowego państwa z Damaszku do Bagdadu. Spowodowało to zmianę sieci handlowej i utratę gospodarczego znaczenia Negewu i biegnących tamtędy dróg handlowych.

Maciej Wacławik

Summary of the doctoral dissertation

Maciej Waclawik, MA

Cultural and economic importance of the Negev Desert during the Byzantine period

prof. Krzysztof Ciałowicz

23.03.2021

The Negev Desert is located between the shores of the Mediterranean Sea and the Arabah Valley, occupying nearly half of the modern state of Israel, and to a small extent within the borders of the neighboring countries of Jordan and Egypt. The Byzantine period in the region was a time of development and prosperity, based on the favorable location on the trade routes connecting the Mediterranean coasts with Egypt, as well as the Far East and the Arabian Peninsula.

The second important factor influencing the development of the region was the pilgrimage route connecting the most important for Christians and Jews centers of Palestine with Mount Sinai. The settlements in Elusa, Mamphis, Nessana, Ruheibeh, Saadon and Sobata were founded in the 2nd - 1st century BC, initially as caravan stops. With time, during the aforementioned stops, structures constituting their economic support began to be established, which transformed these points into settlement complexes of a more permanent character. In the Byzantine period, they flourished and became important centers of civilization.

Initially, their population was most likely mainly descendants of the Nabataeans. They learned to live in a very difficult and inhospitable terrain, primarily through the skillful management of water resources. Over time, nomadic shepherds and merchants adapted agriculture to an extremely unfavorable climate, and also created a trading empire. It allowed them to control the supply of raw materials, spices and luxury goods from distant, exotic centers to the never-insatiable heart of the Roman Empire.

In 106 C.E. the Nabataean state along with the Negev Desert was incorporated into the Roman state. As a result, urbanization processes accelerated, and the accompanying Romanization contributed to an increase in cultural and religious syncretism. Caravan stops, transformed into settlements adapted to the desert climate in terms of architecture and urbanization, were inhabited by settlers and soldiers who were carrying Greco-Roman culture. Another cultural change is related to the Christianization processes, traditionally initiated by St. Hilarion, referred to in the sources as the Apostle of the Arabs. The second possible source of Christianization were probably Roman troops - mainly *Legio X Fretensis* - initially stationed near Jerusalem, and in the 4th century transferred to the Red Sea, in the area of Aela (modern Eliat). Also *limitanei*, soldiers securing the trade routes, helped with spreading the new religion. The effect of this might be a special cult of holy soldiers, such as Sergius, Bacchus or Theodore, venerated in Negev settlements.

Old pagan temples collapsed as a result of a series of earthquakes - mainly in AD 363. Monumental Christian basilicas were erected in their place. Some of them were originally attributed to an ecclesial-monastic character. As a result of new discoveries from neighboring regions, it seems that they had rather civil-economic functions. The basic raw material used in the region was locally occurring soft limestone, easily processed and laid in the *opus emplectum* technique. The inner faces were additionally covered with a layer of plaster, isolating the living and usable space from the desert heat and sand. Moreover, the layer of plaster prevented the moisture condensing due to large daily temperature differences from getting inside the rooms. The construction of small windows in the upper parts of the buildings also contributed to thermal insulation.

The indissolubility of state power with religion, based on the old Roman tradition, resulted in concentrating the local civil and administrative power in the hands of church hierarchs - which is confirmed, among others, by papyri found in Nessana. The economy of the settlements was still based on servicing the trade route, and moreover, thanks to good

environmental conditions, grapevine cultivation and wine pressing. Its local production was intended not only for export, but also provided the inhabitants with the possibility of daily survival. The rainwater collected during intense winter rainfall, after a long time was not fit for human consumption and could only be used in agriculture.

An important element of the society at that time were also nomadic shepherds, breeding small ruminants. They orbited around urban settlements, entering into commercial relations with their inhabitants and helping out with seasonal works. These relations led to their gradual sedentarisation over time. Related to their basic activities were, inter alia, night stops, found in Negev in the distance of approx. a day journey from both municipal settlements and waterholes. This location was most probably dictated by safety reasons - mainly due to night visits to the water sources of wild animals, which are a threat to both shepherds and their herds. These sites are very difficult to date due to multiple and short-time usage of them. With nomadic activities were also related the rectangular buildings with one room, having the character of sanctuaries of the spirits of periodic streams.

The reasons for the decline of this dynamically developing region have not been fully understood to this day. It began with the Justinian Plague, which broke out in 542 in Pelusium - an Egyptian harbour that was an important point on the Sinai trade and pilgrimage route. Permanent human clusters were natural outbreaks of the disease, so some residents decided to abandon their homes and move to safer, depopulated areas. A reflection of this phenomenon are sealed entrances in some houses, as if their owners planned to return to them after the epidemic is over. The increase in the number of small, rather permanent sites, located at a distance from larger clusters, is also compatible with this. These sites date back to the late Byzantine period and could have served as homes for individual families.

The Justinian Plague contributed not only to the depopulation of a large part of the region, as well as the entire world at that time, but also to the economic collapse. Successive earthquakes in the second half of the 6th and early 7th centuries damaged or destroyed some houses and public buildings. Central policy also contributed to the weakening of the position of region. Actions of Justinian in the west, aimed at the conquest of the territories of the former Western Empire, resulted in the displacement of soldiers and the weakening of the eastern border, which was under constant threat from the Persian empire. The decision of Heraclius to refuse to pay benefits to the phylarchs resulted in their transition to the Persian side during the devastating invasion in 614. All these factors led to the desolation of the region to such an extent that at the time of the expansion of Islam, most of the governors of the settlements decided to open the gates to invaders in the changes to guarantee the survival of the defeated. The settlements continued, in a changed scope, until the 9th century, when the capital of the new state was moved from Damascus to Baghdad, changing the trade network and in the result, the branch crossing the Negev lost its economic importance.

Marek Wactawik